

עריכת דין לשינוי חברתי ושעתוק הסמכות המקצועית

אוסטין סאראט וסטיוארט שיינגולד¹

תרגום: איתמר מן

המקצוע המשפטי באשר הוא זקוק לעריכת דין לשינוי חברתי,² אך בה בעת הוא גם מאוים מפניה. המשפט זקוק לעורכי דין המקדישים את עצמם ואת כישוריהם המשפטיים לקידום חזון של חברה מתוקנת מפני ש'האקטיביזם המוסרי' הזה משווה פנים אנושיות לעריכת הדין ומספק חלופה אטרקטיבית לדימוי 'שכיר החרב', הניטרלי מבחינה ערכית, שלעתים קרובות רודף את המקצוע המשפטי. מה שמאפיין את עורכת הדין האקטיביסטית-מוסרית הוא שהיא חולקת ושואפת לחלוק עם הלקוחה שלה באחריות למטרות שהיא מקדמת בייצוג. בכך, היא מעלה את העמדה המוסרית של המקצוע המשפטי מעבר לאינסטרומנטליזם גס שבו מוכרים עורכי דין את שירותיהם בלי להתעניין במטרות שהם מקדמים. עורכי דין חברתיים יוצרים חיבור מחודש בין משפט למוסר ומגשימים את הרעיון שעריכת הדין היא מקצוע ציבורי, שתרומתו לחברה חורגת אל מעבר לאיסופם, הרכבתם ופריסתם של שלל הכישורים הטכניים שיש בו. בדרך זו, עורכי דין המחויבים לשימוש בעבודתם המקצועית ככלי לבניית חברה מתוקנת, תורמים ללגיטימציה של המקצוע המשפטי בכללותו.

אולם, כאמור, עורכי הדין החברתיים גם מאיימים על המקצוע משום שהם מערערים את התפיסה הדומיננטית, הכורכת את עריכת הדין בניטרליות מוסרית ובמומחיות טכנית. במדינות רבות עורכי דין מחויבים (במידות משתנות) לעקרונות של "משוא פנים" (partisanship) ושל "היעדר אחריות" (non-accountability), הדורשים מהם להיות מקדמי המטרות של לקוחותיהם בלי קשר לאמונותיהם הפרטיות. בדחותם את עקרון היעדר האחריות, גם אם לא את עקרון משוא הפנים, עורכי הדין לשינוי חברתי מבססים עמדה שממנה ניתן לבקר את התפיסה הדומיננטית של המקצוע — מתוך המקצוע עצמו. הם גורמים לפוליטיזציה של תפיסה זו ושוללים את הצגתה כ'טבעית'. עריכת דין חברתית חושפת את העובדה כי תפיסה זו היא שרירותית ומוכנית באופן חברתי, ובכך מעוררת את השאלה הפוליטית על אודות האינטרסים שהתפיסה הדומיננטית של

1 תרגום עמ' 3-12 (בהשמטת הערות השוליים) מתוך: Austin Sarat and Stuart A. Scheingold, *Cause Lawyering and the Reproduction of Professional Authority — An Introduction*, in CAUSE LAWYERING — POLITICAL COMMITMENTS AND PROFESSIONAL RESPONSIBILITIES 3 (Austin Sarat and Stuart A. Scheingold eds., 1998). תרגום זה מתפרסם באישור Oxford University Press.

2 הערת המתרגם: המונח "Cause Lawyering" תורגם בהקשר הנוכחי כ"עריכת דין לשינוי חברתי". בהמשך המאמר הוא תורגם לעתים כ"עריכת דין חברתית". אין הבל בין שני מונחים אלו.

המקצוע משרתת. התוצאה היא איום על מיזמים מקצועיים בעלי מסורות ארוכות, ועל החסינות הפוליטית של מקצוע עריכת הדין ושל ההליך המשפטי עצמו.

במדינות רבות המקצוע המשפטי מציג עצמו כמשרת באופן שווה וברזומני הן את האינטרס הציבורי והן את האינטרסים של לקוחות ספציפיים, בלי להכיר די הצורך במתח המתקיים בין תפיסות אלו של אחריות מקצועית. מתוך תפיסה זו, ארגוני המקצוע מעודדים עורכי דין להשתתף במגוון רחב של פעילויות 'פרו בוננו' ולתמוך בתכניות של סיוע ושירותים משפטיים. אלא שפעילות זו נתפסת כמשנית לפעילות המרכזית של המקצוע המשפטי – מתן שירות תמורת תשלום ללקוחות פרטיים ומוסדיים. יתרה מזו, שירותים ציבוריים קונוונציונליים מסוג זה הוגבלו, במרבית המקרים, למילוי צרכים משפטיים שאין מי שימלא אותם, ולכריתת ברית בין המקצוע לבין פעילות אזרחית שנמצאת בקונסנזוס.

מנגד, עריכת דין לשינוי חברתי שואפת, לעתים קרובות, להביא לשינוי בהיבט מסוים של הסטטוס קוו החברתי, הכלכלי והפוליטי. דווקא בשל העדיפות שהיא מקנה לאידאולוגיה פוליטית, למדיניות ציבורית ולמחויבות ערכית, עריכת דין לשינוי חברתי מצמצמת או משנה, לעתים קרובות, את יחסי עורך הדין עם הלקוח – יחסים הנמצאים בבסיס ההבנה המקובלת של האחריות המקצועית. מתן שירות ללקוח הופך להיות רכיב אחד בלבד בקירוס המטרה. "עורך הדין בעל המוטיבציות הפוליטיות", טוען דייוויד לובאן (David Luban), "פועל באופן מוסרי לא בכך שהוא מתחמק מן המהות הפוליטית של יחסיו, אלא בכך שהוא מייצג באופן אחראי את המטרות הפוליטיות של ציבור הלקוחות כולו, אפילו במחיר של פגיעה בלקוחות אינדיבידואליים. הנקודה המרכזית, היא שייצוג אחראי חייב תמיד לפזול לעבר האינטרסים של הדרווח הבאים". בהסיטה את מטרותיה ואת מחויבותה המוסרית מן השוליים אל הליבה של המקצוע המשפטי, עריכת דין חברתית אינה עולה, אפוא, בקנה אחד עם הבנה תלוית שוק של רעיון המקצועיות.

לבסוף, הממד הפוליטי של עריכת הדין החברתית נוטה להעמיד את מקצוע עריכת הדין בעימות עם המדינה ועם מגוון רחב של אינטרסים פרטיים. בדרך זו בוחנת עריכת הדין החברתית את גבולותיהן של צורות מקובלות של פרקטיקה משפטית, וחושפת את פרוכותיה של דרישת המקצוע לפעול למען מטרות ציבוריות ופרטיות כאחד – לעשות למען הציבור תוך עשייה לביתך.

מהי עריכת דין לשינוי חברתי, וכיצד היא נבדלת מצורות או מסגנונות אחרים של עריכת דין? מי הם עורכי הדין הפועלים למען מטרות חברתיות, ומה הם התנאים החברתיים, הפוליטיים והמקצועיים המאפשרים לעורכי דין להקדיש את חייהם המקצועיים ל"אקטיביזם מוסרי"? מה מניע אותם לעבוד מחוץ לזרם המרכזי של העשייה המקצועית או כנגדו, להקריב הכנסות, יוקרה, ובמדינות מסוימות אף לסכן את חייהם? כיצד נראים המשרדים שלהם? כיצד הם מממנים את ייצוגם של אינטרסים שנחקרו לשוליים ושל לקוחות חסרי פרוטה? האם הם מארגנים את סביבות העבודה שלהם באופנים שעולים בקנה אחד עם הערכים שהם מקדמים? כיצד הם מקדמים את המטרות שלשמן הם עובדים? באיזו מידה הם מגבילים עצמם לאסטרטגיות משפטיות קונוונציונליות, ובאיזו מידה הם כורתים בריתות עם ארגונים חברתיים המרחיבים את גבולות החוק והמשפט? אלו הן השאלות שבהן עוסק הספר הזה. ככאלה הן עוזרות לשפוך אור על הפוליטיקה של המקצועיות ועל הדרך שבה המשפט והפוליטיקה מכוננים אהרדי, ונותרים, באופן הכרחי, אוטונומיים במידה מסוימת.

המאפיינים של עריכת הדין לשינוי חברתי

אפשר לומר שחשיבותה של עריכת הדין לשינוי חברתי היא באופנים שבהם היא משרתת ומאתגרת את המקצועיות המשפטית, אך אי אפשר להגדיר מושג זה הגדרה אחת שתהא תקפה באופן שאינו תלוי תרבות. כיצד עלינו לסמן את הגבול בין פעילויות ה'פרו בונו' הקונוונציונליות לבין עריכת הדין החברתית? אם, לדוגמה, פעילות למילוי צרכים משפטיים שאינם זוכים למענה אינה נחשבת לעריכת דין לשינוי חברתי, כיצד נעריך גישות פוסט-מודרניות אשר תופסות את האישי כפוליטי, ולכן רואות בהעצמתם של לקוחות אינדיווידואליים צורה חיונית של מאבק בסטטוס קוו? האם על עורכי דין להיות מחויבים באופן מודע לקידום מטרה כדי להחשב לעורכי דין חברתיים, או שמא די בכך שהם ישתתפו במגוון של פעילויות 'פרו בונו' כתגובה לתחושה של אחריות מקצועית? האם עריכת דין חברתית היא פעילות 'אלטרואיסטית', או שמא היא עשויה לנבוע גם משאיפה לקידום הקריירה גרדא? האם עריכת דין חברתית חייבת להיות נטולת רווח כלכלי? וכיצד עלינו להעריך את הסוגים השונים של עריכת הדין החברתית אשר זוהו בספרות: עריכת דין למען זכויות אדם, עריכת דין ביקורתית, עריכת דין פמיניסטית, עריכת דין למען זכויות אזרח וחירויות אזרחיות, עריכת דין סביבתית, עריכת דין למען אוכלוסיות החיות בעוני וכדומה? באיזה אופן פעילויות אלה קשורות זו לזו ובאיזה אופן הן נבדלות זו מזו?

מטרתו של מאמר מבואי זה איננה לספק תשובות לשאלות אלה. תחת זאת, אנו מקווים להראות כי עריכת דין לשינוי חברתי היא רעיון שנוי במחלוקת ולזהות את הסביבה שבה מופיע הרעיון. לכן נדון במאפיינים של עריכת הדין החברתית ולא בהגדרתה. אכן, בחרנו להשתמש במונח "עריכת דין לשינוי חברתי" בדיוק מפני שהוא מקפל בתוכו גרעין של משמעות בהקשרים היסטוריים ותרבותיים רבים, ועם זאת הוא כוללני מספיק כדי לאכלס מגוון צורות. במלים אחרות, חשוב לראות בעריכת הדין החברתית מיזם משתנה ורב גוני הממציא את עצמו כל פעם מחדש תוך התמודדות עם מגוון רחב של אתגרים.

כדי לאפשר הבנה מרבית של עריכת הדין לשינוי חברתי ושל האתגרים שהרעיון ניצב בפניהם, בחרנו בפרספקטיבה רב-תרבותית משווה. הניתוח ההשוואתי של עריכת הדין החברתית מגלה הבדלים ודמיון חוצי גבולות פוליטיים ומשפטיים. למשל, ניתן לצפות ממשטרים ליברליים – שהם בעלי מערכות מבוססות היטב של "שלטון החוק" – שישפקו הזדמנויות שונות ורבות לעריכת דין לשינוי חברתי. לעומת זאת, כמעט שאין לצפות ממשטרים סמכותניים יספקו הזדמנויות כאלה. משטרים אלו אינם מעניקים לאזרחיהם אף את זכויות האדם המינימליות, ועריכת הדין לשינוי חברתי זוכה בהם לתפקיד שהוא בראש ובראשונה הגנתי, והיא נאבקת לספק מידה של הגנה נגד מעצר וכליאה שרירותיים, נגד עינויים ונגד מעשים אחרים של דיכוי פוליטי. משטרים ליברליים מאפשרים לעורכי דין לאמץ אסטרטגיות שאפתניות יותר, ובהן מאמצים להרחיב את יריעתן של זכויות קיימות ואת משמעותן, כמו גם מאמצים לחשיבה מחדש על רעיון הזכויות כדי לקדם חלוקה שוויונית יותר של הכוח ושל המשאבים החומריים. אך כמוכך, גם כאשר מובטחים משטרים ליברליים, הצורך לספק הגנה מפני השלטון אינו מתייטר. גם זכויות קיימות נמצאות תמיד במידה מסוימת של סיכון. מנגד, עבודתם של עורכי דין חברתיים במדינות סמכותניות, בהקשרים של זכויות אדם, מביאה בהכרח גם לקידום ערכים ליברליים שלהם פוטנציאל להביא לשינוי פני החברה.

אולם רוחב היריעה של עריכת הדין למען הציבור מושפע גם מן המסורת המשפטית הרווחת. במדינות המשפט המקובל הגבולות בין משפט לפוליטיקה אינם אטומים. מספרם של עורכי הדין

הוא גדול; הכשרתם מביאה אותם לראות בעיסוקם עיסוק כללי; באופן שגרתי הם נעים הלך ושוב בין פרקטיקה פרטית לבין שירות כשופטים, תובעים, פקידים ופוליטיקאים. יתרה מזו, האוטונומיה היחסית של בתי המשפט מאפשרת לעורכי דין לשינוי חברתי, ולעורכי דין בכלל, לכתת את הליטיגציה לנשק פוליטי בעל עוצמה. זהו המצב בייחוד בארצות הברית, אשר הובילה את הדרך בפיתוח טכניקות ואסטרטגיות לתנועה אל מעבר למסגרת ההגנתית של עריכת הדין לשינוי חברתי.

בניגוד לכך, נוטים המשפט ועורכי הדין ליטול תפקיד מוגבל וטכני יותר במדינות המשפט האזרחי (הקונטיננטלי). מספר עורכי הדין קטן יותר; על פי הכשרתם הם מומחים; מסלולי הקריירה שלהם מקובעים בשלב מוקדם יותר, ותנועתם בין המסלולים השונים מועטה, אם בכלל. עצמאותם של בתי המשפט פחותה והם אינם ממהרים להרחיב זכויות ולהתערב במדיניות ובפרורגטיבה של השלטון. כתוצאה מכך הגבול בין משפט לפוליטיקה מסורטט במדינות המשפט האזרחי באופן בהיר יותר מבמדינות המשפט המקובל שבהן הוא מאבד הרבה ממשמעותו. עם זאת מעניין לראות שהחשש של בתי המשפט במדינות המשפט האזרחי מליטיגציה, ותסכולם של עורכי הדין למען הציבור ממנה, יכולים להוביל אותם לאמץ אסטרטגיות פוליטיות מובהקות יותר.

אולם הכללות המבוססות על מסורת משפטית ועל סוג השלטון הן מוגבלות – הן בהבחנה בין ההבדלים בתוך המסורות ובסוגי השלטון עצמם, והן בידי הכוחות הפועלים בכל שיטות המשפט וסוגי השלטון. כך, למשל, תפקידם של עורכי דין והיקף הפעילות המשפטית בשיטת המשפט המקובל האמריקנית רחבים בהרבה משיטת המשפט המקובל הבריטית. ועוד, משטרים ליברליים עשויים לנקוט בעתות חירום אמצעים דכאניים החותרים תחת שלטון החוק ודוחקים עורכי דין לשינוי חברתי לעמדות הגנה. מנגד, משטרים סמכותניים רגישים לעתים לעריכת דין לשינוי חברתי, גם אם באופן אקראי ובלתי צפוי. ניתן לייחס רגישות זו, לפחות באופן חלקי, לכוחות חיצוניים. במשטרים סמכותניים, בקולוניות לשעבר למשל, עשויה להיות שארית השפעה של מסורת שלטון החוק – הליכים ומוסדות שהובאו על ידי השלטון הקולוניאלי ושעודם מופצים על ידי עורכי דין מקומיים הזוכים להכשרה מעבר לים. אכן, עריכת הדין החברתית עולה כיום ככוח בין-מדינתי בזכות עצמו. אין ספק כי ניתן להבחין בהשפעותיו של הניסיון האמריקני בעריכת הדין החברתית על פעילותם ועל שאיפותיהם של עורכי דין חברתיים, הן במדינות המשפט האזרחי והן במדינות המשפט המקובל. באופן רחב יותר, ארגוני זכויות אדם בין-לאומיים מזינים עורכי דין ומתווים את דרכם לשינוי חברתי בכל רחבי העולם.

עריכת דין חברתית היא רעיון בעל מנעד רחב. עם זאת, עליה לאפשר לנו גם לזהות את הגבול המפריד בינה לבין עריכת דין קוננוציונלית. קשה במיוחד לסרטט גבול נזיל ועמום זה בקצה האחד של הרצף שעל גביו ניתן לתאר את עריכת הדין החברתית. בקצה זה, עריכת הדין כרוכה בעבודה במסגרת הבנה מקובלת של עריכת דין מקצועית ובלתי מתפשרת. המטרה היא להגשים את האידאליים המוצהרים של המקצוע עצמו ובד בבד, למתוח אידאליים אלה מן הייצוג של בעלי דין פרטיקולריים אל המטרות החברתיות. הואיל ועריכת דין חברתית נסמכת לעתים קרובות על זכויות קיימות, על שלטון החוק ועל מצוינות משפטית טכנית, לא תמיד קל להבדילה מעיסוקיהם של עורכי דין מן הזרם המרכזי המתייחסים ברצינות לאחריותו של המקצוע לשרת את האינטרס הציבורי, לצד האינטרסים של לקוחותיהם. יתרה מזו, מעורבות בפעילויות 'פרו בונו' עשויה לגרום לעורכי דין לנוע לסירוגין בין עריכת דין לשינוי חברתי לבין עריכת דין קוננוציונלית בשירות הציבור. בקצה הזה של הסקאלה ניתן לזהות עורכי דין לשינוי חברתי בעיקר באמצעות מוכנותם

להשתתף בפעילויות פוליטיות ושנויות במחלוקת, וגם/או באמצעות אינדיקציות לתחושה של מחויבות לאידיאלים מסוימים.

בקצה השני של הסקאלה נמצאים עורכי דין בעלי עמדות רדיקליות יותר, המאתגרים תפיסות מקובלות של מקצועיות במאמצים להפיכת הייצוג ללא מסחרי, לפוליטיזציה של הפרקטיקה המשפטית ולהעצמת המעורבות החברתית בה. בעוד שכורח המציאות עשוי לגרום לעורכי דין אלו להגן על זכויות קיימות, מטרתם האמיתית היא לתרום לשינוי הסדר הפוליטי באופן שיביא לחלוקה מחדש של הכוח הפוליטי ושל המשאבים החומריים בצורה שוויונית יותר. נאמנותם הראשונה במעלה איננה ללקוחות, לזכויות חוקתיות או להליך המשפטי, אלא לחזון של חברה צודקת יותר ולשותפים פוליטיים החולקים עימם חזון זה. עורכי דין כאלה עשויים לשאוף להנחיל את הערכים החברתיים הרחבים האלו בסביבות העבודה המשפטיות. המיזם המקצועי הוא בעיניהם, במידה רבה, מיזם של התנגדות למסחור השירותים המשפטיים ושל צמצום הפער המפריד בין עורכי דין לבין לקוחות, אנשי צוות, ובראש ובראשונה ביניהם לבין הקהילות, הארגונים והאינטרסים שהם בוחרים לשרת. שאיפות אלה מתנגשות עם המבנים הקיימים של הפוליטיקה, של המקצוע ושל הקריירה המשפטית. מצב זה מסבך את עורכי הדין לשינוי חברתי בסתירות פנימיות ובמגוון מחלוקות הפוגעות ביציבותם.

שאיפה נחושה זו לפוליטיזציה של המקצוע המשפטי מטרימה את הבעיות שמעורר הניסיון לסרטט את הגבול בצד זה של קשת הגוונים שבעריכת הדין החברתית. בעיות אלו מחריפות כאשר התסכול מהקצב האיטי של אסטרטגיות הליטיגציה ומהקושי לצפות את תוצאותיהן, מביא לאימוצן של אסטרטגיות פוליטיות ולקרבה רבה לתנועות חברתיות. כמוכן, כל עוד עורכי דין לשינוי חברתי הופכים עצמם לנגישים למתן ייעוץ ולהגנה על פעילים חברתיים ועל תנועות חברתיות, הם מצויים עמוק בתוך הגדרות שמרניות למדי של האחריות המקצועית. ברם, השתתפות בארגון פעילויות ובהתגייסות פוליטיות מקרבות את עורכי הדין הללו לקצה גבולותיהן של התפיסות המקובלות באשר לתפקידם הראוי של משפטנים, ולעתים אף מוציאות אותם מגדריהן. וכיצד עלינו להתייחס למקרים שבהם עורכי דין לשינוי חברתי מעורבים באופן כה אינטנסיבי בפעילותן של תנועות חברתיות, עד כדי נטילת חלק בפעילות אסורה על פי חוק? האם הם בוחנים את הגבולות הקיצוניים ביותר של המיזם המקצועי? ואולי אפילו חוצים אותם? בין שגבולות אלה אימננטיים להגדרות המקצוע ובין שהם יציר תודעתם של עורכי הדין עצמם, עריכת דין לשינוי חברתי עשויה להתלכד עם פעילות פוליטית במידה שלא יהיה ניתן עוד להבחין ביניהן.

עריכת דין לשינוי חברתי והמיזם הדמוקרטי

השאיפות הדמוקרטיות המקושרות לעריכת דין לשינוי חברתי תלויות באוטונומיה היחסית של המשפט, וכך בכך מוגבלות על ידה. בין שעורכי דין חברתיים נאבקים למען מימוש זכויות ליברליות בסיסיות או למען ערכים דמוקרטיים רחבים יותר, הם בדרך כלל שוחים נגד הזרם הפוליטי. כדי שעריכת דין לשינוי חברתי תצליח, על המשפט לעמעם במידה מסוימת את סדר היום הפוליטי. אולם כדי להשיג הישגים מהותיים, עורכי דין לשינוי חברתי חייבים לעסוק בנושאים שנויים במחלוקת של פוליטיקה ומדיניות ציבורית. בעשותם כן הם מאיימים על הלגיטימיות של מערכת משפט עצמאית, ובכך מעמידים את המיזם שלהם בפני חרב פיפיות ובפני הכוח הרב שמצוי בידי המדינה.

הבעיה הראשונית היא באיזו מידה, אם בכלל, יכול המשפט לגבור באופן יעיל על הפוליטיקה, וזוהי בוודאי סוגיה שנויה במחלוקת. אין ספק שכוחו של המשפט אינו עומד בפני עצמו, ובסופו של דבר, הוא תלוי במדינה ובתרבות במובן הרחב, ומוגדר על ידיה. יש מי שהכרה זו הביאה אותו להמעיט בפוטנציאל של עריכת הדין לשינוי חברתי. קיימות ראיות לכך שאפילו כשהמטרה היא ליברלית במובהק, כמו שוויון בפני החוק, משטרים ליברליים יכולים להפעיל, ואף מפעילים, את החוק באופנים מפלים. לפיכך נטען כי שוויון פורמלי אינו מונע קיפוח על רקע של גזע, מגדר, דת וכדומה. המכשולים העומדים בפני עורכי דין חברתיים בעלי שאיפות לשינוי פני החברה גדולים עוד יותר, מפני שהחוק במדינות ליברליות נוטה לעסוק בסוגיות שבהן השלטון מנצל כוחו לרעה, יותר מאשר בהעצמה של אנשים באמצעות זכויות השתתפות וזכויות מהותיות. בנוסף, הקשר ההדוק בין המשפט לבין הקפיטליזם הליברלי נטה לדחות פרשנויות כלכליות של השוויון בפני החוק, והותיר את התוצאות בתחום זה בשליטתה של כלכלת השוק.

מפרספקטיבה זו, המשפט משתמר באמצעות הבנה ערטילאית של הפוליטיקה, של הדמוקרטיה, של הזכויות. אם אכן אלו הם פני הדברים, עורכי דין חברתיים משמשים, לפי הפרשנות האופטימית ביותר, אך ורק בתפקיד משכך, והם מוגבלים לשירותם של לקוחות יחידניים, מבלי להשפיע על השיטה. על פי הפרשנות הפסימית, פעילויות שייכוך אלה אף משרתות את המדינה ומפרידות בין אינטרסים של פרטים שונים – תוך שהן מאשררות את הסדר הקיים ומסיטות את האנרגיות הקיימות מפני ניסיונות לאתגרו.

אולם קיימות גם השקפות חיוביות יותר ביחס לעריכת הדין לשינוי חברתי. ההיסטוריון הבריטי א"פ תומפסון (E.P. Thompson) טוען כי לפחות במדינות "שלטון החוק", ניתן להבין את המשפט כ"זירת מאבק" – תחום מורכב, מלא בסתירות ובעל 'דקמה פתוחה' המספק הזדמנויות לאתגר את הסדר הקיים. קביעה זו מבוססת, במידה מסוימת, על ההכרה בכך שזכויות חוקתיות אכיפות ומושרשות היטב מהוות מבצר חשוב להגנה מפני שרירות. ניתן אף לטעון כי עורכי דין לשינוי חברתי יכולים לעשות שימוש בטענות המבוססות על זכויות לשם הבנייתו של שיח המבוסס על תרבות של התנגדות, שלמעשה משנה את פני החברה. צורות שיח אלה חושפות את "אשליית השוויון" המסתירה פערי כוח המאפיינים רבדים חברתיים שונים, בין שאלו מוגדרים על ידי מגדר, גזע, מעמד, קסטה, דת, שפה, קבוצה אתנית או העדפה מינית.

ישנן אי אילו ראיות ראשוניות לכך שעורכי דין חברתיים עשויים להתגבר על פערים בשוויון הפורמלי; אלא שראיות אלה הן נקודתיות, במידה רבה מוגבלות לארצות הברית, ובכל מקרה מראות שעורכי דין חברתיים חייבים לעשות שימוש בליטיגציה, אך גם באמצעים החורגים ממנה. אם הם מגבילים עצמם להליכים משפטיים, הם נותרים כפופים למוסדות, לערכים ולפרקטיקות ליברליים במובהק, וגם אם לעתים הם מתגברים בדרך כלשהי על הכלמים המוטמעים בהליך המשפטי – הישגיהם נתונים לחסדיה של סביבה פוליטית עוינת.

מסיבה זו עורכי דין לשינוי חברתי המבקשים לחרוג אל מעבר לאסטרטגיות הגנתיות, מצטרפים לתנועות חברתיות או כורתים עמן בריתות. בתקופה שבה תנועות שמאל במדינות רבות כל כך מצויות באנדרלמוסיה משועת, עורכי דין לשינוי חברתי, בעלי שאיפות לשינוי פני החברה, מוצאים עצמם ניצבים בפני שתי אפשרויות, שתיהן מפוקפקות: הם יכולים ללמוד לחיות עם שאיפות מצומצמות, הגנתיות ברובן, או לחלופין להמשיך להפעיל אסטרטגיות לשינוי חברתי העוללות להיות עקרות, או גרוע מכך, לפעול כחרב פיפיות.

אולם חשיבה מחדש על המיזם הדמוקרטי מפרספקטיבה פוסט־מודרנית מאפשרת להתיר במקצת את הקשר הגורדי הזה. תאוריות אלו מזהות יחסי הכפפה ברבדי רוחב של החברה (גזע, מגדר, העדפה מינית, גיל וכו') ובמוקדי כוח מבוזרים (מקום העבודה, בית הספר, שירותים חברתיים וכדומה). מוקדים אלו מייצגים עבור עורכי דין חברתיים מטרות מאיימות פחות, ובעקבות זאת חלק מהם מפנים עורף לליטיגציה מעמדית שאפתנית וגם/או להתקפות חזיתיות על מוסדות המדינה. תחת זאת, הם מתמקדים בהעצמה של לקוח יחיד, או של קבוצות קטנות. כאשר פחות מוטל על כף המאזניים מבחינה פוליטית, ויותר מוטל על הכף מבחינה משפטית, ייתכן מאוד שמוסדות משפטיים יוכלו להתקרב להגשמת האידיאלים המוצהרים שלהם.

הבנה כזו של העצמת לקוחות במוקדי כוח מבוזרים קשורה למה שמכונה תפיסה ביקורתית של עריכת דין לשינוי חברתי. עריכת דין ביקורתית לשינוי חברתי מכילה, בין היתר, הבנה שונה של יחסי עורך דין-לקוח, ולפיה על עורכי דין להיזהר מפני תרגום השיח של לקוחותיהם ולהבין שתפקידם הוא להקשיב וללמוד: תהליך התרגום מעוות ומביא לאבדן משמעויות מסוימות – כמובן, אלה המהותיות ללקוח – והתוצאה היא שהוא נותר מוחלש, מבוזבל ומנוכר. החלופה היא שעורכי הדין והלקוחות יהפכו לחלק מרשת של פעילים 'פורתי בעיות', שבה אנשים לומדים האחד מזולתו וקושרים קשרים כדי למצוא פתרונות שיספקו את הצרכים ואת השאיפות של הלקוח; שהרי, בסופו של דבר, הלקוחות, ולא עורכי הדין, הם אלו שחווים את מוקדי הכוח שבהם עוסקות התפיסות הפוסט־מודרניות של המיזם הדמוקרטי.

עריכת דין לשינוי חברתי והמיזם המקצועי

ממש כשם שעריכת הדין לשינוי חברתי חוצה את הגבול המפריד בין משפט לפוליטיקה, כך היא חוצה גם את הגבול בין המקצועי לבין הפוליטי. משטורו של גבול זה הוא אחת המשימות העקרוניות של המקצוע המאורגן, אך זה לעולם אינו יכול להצליח בכך לחלוטין משום שעורכי דין לשינוי חברתי מגנים על עבודתם מתוך האידאולוגיה של המקצועיות. בתוך המקצוע נשמעו קולות – מברנדייס (Brandeis) ועד קרונמן (Kronman) – שטענו ששירות ציבורי ומחויבות פוליטית הם רכיבים מרכזיים בזהות של עורך הדין. הדרתו של הפוליטי מתוך המקצועי היא, אפוא, משימה בלתי אפשרית.

במאמץ לצקת תוכן קוהרנטי לתוך אידאל המקצועיות ולמצוא בסיס משותף שיאחד את כל עורכי הדין, מתארים ארגונים מקצועיים של עורכי דין במדינות רבות את המקצועיות כבעלת שורה של מאפיינים הכרחיים. מאפיינים אלו אמורים לאפשר הבחנה בין עיסוקים לבין מקצועות, וכן בין המקצועות עצמם. בדרך זו מניחה תפיסה קוהרנטית של מקצועיות את היסודות לטענות על פריבילגיות מסוימות הניתנות לעורכי דין: רק אם עורכי דין חולקים ביניהם סטנדרטים מוסכמים של כישורים טכניים ומחויבות אתית, הם רשאים ליטול מונופול על אספקת שירותים משפטיים. הלכה למעשה, עולם המקצועיות המשפטית הוא כמובן מורכב הרבה יותר מכפי שכל מקצוע מאורגן מציג את פני הדברים. בדרך כלל הדעות חלוקות באשר למשמעותה של מקצועיות. לפיכך אין זה מפתיע שמבקרי המקצועיות דוחים את הצגתה ככוללת שורה של מאפיינים הכרחיים, ומציגים אותה כדרך לתאר את המבנים ואת המוסדות שדרכם בעלי מקצוע מבקשים ליצור לעצמם שליטה על שוק השירותים שהם מספקים. זאת ועוד, בעוד שהארגונים המקצועיים של עורכי הדין מדגישים את האחדות השוררת בקרב עורכי הדין, מדגישים המבקרים היבטים של ריבוד וקונפליקט. הם טוענים שהמקצועיות היא מכשיר המשמש פלח מסוים מתוך כלל עורכי הדין

להגנה על המעמד העדיף שלו כנגד קבוצות חיצוניות, ולבטאו. לפי עמדה זו, 'מקצועיות' מהווה תירוץ להדרה של קבוצות מסוימות ולדחיקה לשוליים של חברים חדשים במקצוע. במקום לבנות קונסנזוס, לחזק סטנדרטים אתיים ולהעלות את רמת הכישורים, מקצועיות נתפסת כחלק ממיזם של שליטה חברתית המופעלת מלמעלה.

אולם אין מקום לראות במקצועיות אך ורק מכשיר רטורי, שכל תפקידו הוא להסתיר את הרדיפה אחרי אינטרסים אנוכיים במסווה של מניעים ציבוריים. ניתן גם לראותה כמספקת לעורכי הדין נתיב לשוני המאפשר להם לעבור מביטוי של העדפות פרטיקולריות ושל אינטרסים, לספירה של 'מובן מאליו' ושל אמיתות שהן לכאורה נצחיות ומוסכמות על הכול. שימוש בנתיב לשוני זה בולט במיוחד בתקופות שבהן פרקטיקות מקצועיות מצויות במשבר, אמיתי או מדומה. בעתות אלו, הופכת המקצועיות לכלי שבאמצעותו מגיבים עורכי דין על שינויים המתחוללים בקהילותיהם ובפרקטיקות שלהם. יתרה מזו, זוהי גם דרך לסמן הבדלים ולתרגמם לשיפוטים על אודות הראוי והלא-ראוי, כדי ליטול עמדה מוסרית עדיפה.

גמישות זו הופכת את ה'מקצועיות' לתחמושת זמינה של הון סימבולי בהתנגשות בין התרבויות השונות של עורכי הדין. היא מספקת לעורכי דין פעילים 'מפות' של מציאות חברתית בעייתית, העוזרת לכוון ולבטא את האינטרסים הספציפיים שלהם. באופן זה המקצועיות פועלת כאידאולוגיה הנותנת משמעות לקשרים חברתיים, להיסטוריה ולפעילויות של עורכי דין וקושרת את הרעיונות ואת הערכים שלהם עם האינטרסים והעמדות שלהם. כך גם היא נטענת במשמעות במקומות ובתנאים שבהם עורכי דין פועלים. זמן ומקום מעצבים את הרכיבים ואת הצירופים אשר בונים מגוון מפות של המציאות החברתית, שכל אחת מהן טוענת לבעלות על תווית המקצועיות. אולם למרות המקורות המקומיים שלהן, אידאולוגיות של מקצועיות – כמו אידאולוגיות אחרות – מתנסחות במושגים גלובליים. הן מכחישות את הקשר בין הרעיונות שהן מבטאות לבין הקשרים והטיעונים הפרטיקולריים שמהם הן צומחות. כל אחת מהן מבטאת את הייחודיות שלה תוך הגדרת פרקטיקות מקריות כאוניברסליות והכרחיות. כל אחת מהן כוללת שימוש קונוונציונלי בנורמות הקשורות לאידאולוגיות מתחרות, ובו בזמן שואפת לבטלן. בשל עושר המשמעויות שלה, מספקת המקצועיות קרקע רעיונית לטענות אפשריות של פלגים שונים בארגוני עורכי הדין לכבוד וללגיטימיות.

גמישותו של מושג המקצועיות מאפשרת לעורכי דין המייצגים מגוון רחב של אינטרסים וגישות למקצוע, לרבות עורכי דין לשינוי חברתי, לנצל אותו ולעשות בו שימוש. אידאולוגיות של מקצועיות, כמו אידאולוגיות אחרות, נטענות במשמעות בכך שהן יוצרות הבדלים ההופכים באמצעותן לניגודים – כגון ההבדל בין עריכת דין למען לקוחות לבין עריכת דין למען מטרות חברתיות. נוסף על כך, אידאולוגיות אלו נוטות להעדיף השקפות מסוימות על המקצוע המשפטי באמצעות הטענה לכבוד ולהזדהות כלליים. כל אחת מאידאולוגיות אלה שואפת להציב דיוקן בלעדי של המקצוע המשפטי, שיהא קוהרנטי מבחינה נורמטיבית ובעל סמכות, אך יחד הן מצביעות על חוסר יציבות ועל ריבוי משמעויות בלבו של הדימוי העצמי של המקצוע המשפטי. השקפה זו רואה את המקצועיות כמשמעותית, חשובה ונגישה לעורכי דין לשינוי חברתי, ממש כפי שהיא לפרקטיקה הדומיננטית. היא משמעותית לעורכי דין הנאבקים כדי לזכות בהכרה, לפחות במידה שבה היא משמעותית לעורכי דין המגוננים על עמדת כוח. בהקשר הנוכחי, 'מקצועיות' איננה רשימה של תכונות הכרחיות ואף לא מכשיר פרטני המיוצר ומנוצל על ידי בעלי השררה במאבק לדכא את המוחלשים. היא הרבה יותר מדי מעורפלת, מורכבת ומלאה בסתירות מכדי

למלא כל אחד מן התפקידים הללו. אפילו הוועדה למקצועיות בלשכת עורכי הדין האמריקנית ציינה כי מקצועיות היא "מושג גמיש שהמשמעות שלו והשימוש בו קשים להגדרה מדויקת". המאמרים באסופה זו מתעדים את מאמציהם, בהקשרים שונים, של עורכי דין לשינוי חברתי לסמן לעצמם טריטוריה, ובתוך כך למצוא עמדה איתנה במקצוע. בחלק מן המקרים, הדבר כרוך בניכוס הטענות האוניברסליות של מושג המקצועיות. במילים אחרות, עורכי דין חברתיים מעמידים לעתים את חזונם של עריכת דין למען מטרה חברתית אל מול החזון הקונוונציונלי של עריכת דין למען לקוח. ייתכן שהם עושים זאת כדי להצדיק את המיזם שלהם ולגונן עליו מפני התנגדויות מבחוץ, ואולי דווקא כדי לנסח עמדות בצורה קוהרנטית ולעודד את רוחם של עמיתים למקצוע. לעתים קרובות יותר עורכי דין לשינוי חברתי עסוקים מדי במאבק היום-יומי לקיים את הפרקטיקות שלהם ולקדם את מטרותיהם הפוליטיות, ואין באפשרותם לנתב את מרצם לסימון טריטוריה מקצועית. אולם מאבקהם מאפשרים לנו לחקור את האופנים שבהם המצוקות של עורכי הדין החברתיים משפיעות על הנסיבות, על התנאים ועל הלגיטימיות של המקצוע באופן כללי, ומשתלבות בו. עורכי דין לשינוי חברתי ועורכי דין קונוונציונליים שואבים ממצע סרבני משותף. הם מתחרים ותיקים, שגורלותיהם תלויים זה בזה באופן הכרחי – ולעתים אף מטריד – במסגרת מפעל משותף.

מאמרי הקובץ מדגימים את הקשר המגוון והמורכב בין עריכת דין לשינוי חברתי לבין טבעה ומשמעותה של מקצועיות בפרקטיקה המשפטית, ואת האופן שבו עריכת דין לשינוי חברתי שופכת אור על חוסר היציבות בגבול שבין משפט לפוליטיקה. הם בוחנים את האתגרים הכרוכים בפרנסה תוך עשייה למען מטרה חברתית. הם מדגישים את האסטרטגיות המשמשות – וגם את אלה שנדחות – בעבודה משפטית המיועדת לקדם את החזונות שלהם של חברה צודקת יותר. ולאורך כל הדרך הם משקפים את האיכות המקומית ותלוית ההקשר של עריכת הדין החברתית. בכך הם מדגימים את המגוון הרחב של הסגנונות, האסטרטגיות והמהויות המתוארות באמצעות המושג "עריכת דין לשינוי חברתי".

בן 34, נשא שלוש שנים, מתוך סדנת צילום לאנשים שחיים עם HIV/AIDS של הוועד למלחמה באיידס, 2007